

G'ALLA ZARARKUNANDALARI VA ULARGA QARSHI KURASH CHORALARI

O. S. Lapasova

Jizzax viloyati Jizzax davlat pedagogika universiteti
Tabiiy fanlar fakulteti Biologiya kafedrasi 4-kurs talabasi

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada insoniyatning eng asosiy oziqa asosi xisoblangan bug'doy(g'alla) o'simligi xaqida so'z boradi. G'alla juda ko'plab turli xil kasalliklar va zararkunandalar bilan jiddiy, ba'zan juda kuchli darajada zararlanadigan o'simliklar qatoriga kiradi. Bugungi kunga kelib Respublikamiz g'allazorlarida 50 turdan ortiq turli tuman zararkunanda hasharotlar g'allaga zarar yetkazotganligi kuzatilgan. Shuningdek maqolada zararli xasvaning biologik xususiyatlari, yashash sharoiti, zarar yetkazishi va unga qarshi kurash choralari xaqida ma'lumotlar keltirilgan bo'lib, shu asosida g'allada tarqalgan xashorotlarga kimyoviy ko'rashish chora-tadbirlari bayon etilgan.

Kalit so'zlar: g'alla o'simligi, g'alla zararkunandalari, zararli xasva, biologik kurash, kimyoviy kurash.

KIRISH

Bugungi kunga kelib Respublikamiz g'allazorlarida 50 turdan ortiq zararkunanda hasharotlar g'allaga zarar yetkazishi kuzatilgan. Katta maydonlarga eng ko'p tarqalib, jiddiy zarar yetkazadigan asosiy zararkunandalardan zararli xasva, shira, trips, shilimshiq qurt, shved va gessen pashshalari, vizildoq qo'ng'iz, ola saraton(sikada), poya arrakashi va boshqalar xisoblanib, ayrim yillarda qulay sharoit paydo bo'lganida ommaviy ko'payib, keng maydonlarga tarqaladi hamda sezilarli darajada hosilga zarar yetkazadi. G'alla zararkunandalar bilan sezilarli, ba'zan kuchli darajada zararlanadigan o'simliklar qatoriga kiradi. Bug'doy bu zararkunandalar bilan zararlanganda hosildorlik 30-50% kamayishi mumkin. Respublika sharoitida bu asosiy zararkunandalarga qarshi samarali kurashish uchun o'rtacha sutkalik havo harorati 8-10°S daraja bo'lganda maysalarning tuplanish davridan boshlab har haftada zararkunandalarning tarqalishini nazorat qilib borish talab etiladi[1]. 2020 yil Respublika miqyosida 1077.6 ming gektar g'alla maydonlaridan 877,7 ming gektar maydon zararli xasva va boshqa zararkunandalar g'alla xosiliga ziyon keltirgan.

Yuqoridagi ma'lumotlardan ko'rinib turibdiki eng ko'p zarar Jizzax, Qashqadaryo, Surxondaryo, Sirdaryo, Toshkent va Andijon viloyatlariga to'g'ri kelarkan. Nisbatan kam zararlanish esa Xorazm, Samarqand, Buxoro hamda Qoraqalpog'iston Respublikasi hisobiga to'g'ri keladi.

Zararli xasva bug'doyning tuplanish, nay tortish, boshog tortish va pishish fazalarida poya va boshog'ini zararlaydi. Zararkunanda ko'proq tog'li va tog'oldi mintaqalarida uchraydi. Zararli

xasva voyaga yetgan holda o'simlik qoldiqlari va barg xazonlari ostida qishlaydi. 2015-2016 yillarda Samarqand viloyatida olib borilgan kuzatuvlar natijasida, g'alla ekiladigan tumanlarda zararli xasva mart-aprel oyining 1-o'n kunligida qishlovdan chiqa boshlagani aniqlandi (2-jadval). Tuxum qo'yish aprel oyining 2-o'n kunligidan may oyining 2- o'n kunligigacha davom etgann.Dastlabki lichinkalar aprel oyining 2-3-o'n kunliklarida paydo bo'lib, iyun oyining o'rtalarigacha lichinkalar uchragan.Yangi avlodning dastlabki yetuk xasvalari iyun oyining 1 va 2-o'n kunliklarida paydo bo'lib, yetuk xasva iyun oyining 2-o'n kunligidan boshlab qishlovga ko'chishi kuzatilgan. Zararli xasva so'ruvchi hasharot bo'lib mart oyining uchinchi o'n kunligi

– aprel oyi davomida g'allazorlar tomon uchib tarqala boshlaydi. Naychalash davridazararlangan poya boshq chiqarmaydi yoki butunlay oq boshq (ya'ni puch) bo'lib qoladi. Pishmagan boshq zararlanishi natijasida don tarkibidagi oqsil va kleykovina miqdori kamayib ketadi.

Boshqdag 2% donlarning zararli xasva bilan zararlanishi bunday donning un ishlab chiqarish uchun yaroqsiz bo'lib qolishiga olib keladi. Bug'doy hosildorligini 60% gacha kamaytiradi. Zararli xasva zararlagan paykallardan olingan urug'lik donning unib chiqishi 50% gacha kamayadi. Bitta urg'ochi xasva o'rtacha 100-180 hatto 300 tagacha tuxum quyadi va yiliga 1 marta avlod beradi (Xo'jaev, 2015 y.)[2].Zararli xasva iyul-avgust oylarining oxirida qishlovga ketish uchun tog' yon bag'rilariga hamda adirliklarga uchib boradi (yetuk zoti) hamda shu yerda o'simlik qoldiqlari ostida qishlovga ketadi. Ayrim yillarda zararli xasvaning 30-40 foizi g'alla ekilgan maydonlarning haydalmaydigan uvatlarida qishlab qolishi o'tkazilgan kuzatuvlarda aniqlandi.60% gacha kamaytiradi. Zararli xasva zararlagan paykallardan olingan urug'lik donning unib chiqishi 50% gacha kamayadi. Bitta urg'ochi xasva o'rtacha 100-180 hatto 300 tagacha tuxum quyadi va yiliga 1 marta avlod beradi (Xo'jaev, 2015 y.)[2] Zararli xasva iyul-avgust oylarining oxirida qishlovga ketish uchun tog' yon bag'rilariga hamda adirliklarga uchib boradi (yetuk zoti) hamda shu yerda o'simlik qoldiqlari ostida qishlovga ketadi. Ayrim yillarda zararli xasvaning 30-40 foizi g'alla ekilgan maydonlarning haydalmaydigan uvatlarida qishlab qolishi o'tkazilgan kuzatuvlarda aniqlandi. Kurash choralari. Zararli xasvaga karshi agroteknik- seleksiya, biologik xamda kimyoviy kurash tizimi tavsiya etiladi.

1. Xasvaga karshi kurashda agroteknik tadbirlar aloxida o'rin tutadi. Bunga eng avvalo xosil yigilganidan keyin birinchi galda xasva bilan zararlangan dalalarni shudgorlash kiradi. Zudlik bilan o'tkazilgan bu tadbir natijasida xasva uchunqo'shimcha yem bo'lishi mumkin bo'lgan to'kilgan don va qushimcha oziklanayotgan xasvalar yerga ko'milib nobud bo'ladi. Erta baxorda kuzda ekilgan g'alla ekinlarini mineral o'g'itlar bilan oziqlantirish va suspenziya qo'llash: baxorgi donln ekilarni ekishdan oldin yukori saviyada agroteknik tadbirlarni o'tkazish - yerga ishlov berish, o'g'itlash, yukori sifatli urug'ni erga muddatlarla ekish xam xasva zararini birmuncha kamaytiradi[3].

2. Chidamli navlar tanlash. Erta pishar navlar ekilganda xasva ularga to'liqrivojlanib ulgurmaydi. Xozirgi davrda xasva zarariga bardosh beradigan xamda zararkunanda rivojlanishi uchun yokimsiz navlar yaratilganki, ularni ekish qo'shnmcha mablag' sarfisiz ekinlarni ximoya kilishni taminlaydi Shunday navlar xam mavjudki, ular xasva so'lagiga ferment ta'siriga uchramaydi va iztirob chekmanli.
3. Kechiktirmay yig'im-terim o'tkazish Bu tadbir shundan iboratki, agarda g'alla yig'imini boshloqlar sutmum davrida ayrim qilib, yani oldin o'rib, keyin yanchilsa. zararkunanda to'liq oziqlaniga ulgurmaydi va fiziologik zaif bo'lib qo'plab kiriladi. Bundan tashqari. ko'pgina xasva lichinkalari mexanik ravishda ezilib o'ladi.
4. Biologik usul. Xasvaga qarshi kurashda tuxumxo'r telenomuslarning ahamiyati kattadir. Shuning uchun ularning rivojlanishi uchun kuzda dala atrofida to'p-to'p poxol koldirib, sharoit yaratilishi kerak. Don ekiladigan xo'jaliklarbiolaboratoriyalar tashkil etib, ularda boshqa kushandalar qatorida telenomusni ham maxsus usul bo'yicha ko'paytirib dalaga chiqarish mumkin[4].
5. Zararkunandalarning zichligi yukori bo'ladigan dalalarni kimyoviy usulda ximoya kilishni rejalashtirib qo'yish lozim. Zararli xasva va bir qator boshqa xasharotlarning asosiy qishlab chiqadigan joyi dala chetidagi uvatlar bulganligi sababli hasharotlar aniqlangan uvatlarda havo harorati 10-12°S dan oshgandan keynn (mart oyining 1-2-nchi un kunligi). g'alla ekilgan paykalning 20-30 m chetiga va uvatlarga. xar ikkala tomonidan kuyidagi birorta dori bilan OVX traktor purkagichini birtaraflama ishlatib yoki motorli ko'p apparati bilan ishlov berish zarur: BI-58 (danadim) 40% em.k. - 1.5 l/ga. fufanon 57% em.k - 1.2-2,0 l/ga. siperfos(nurell-D) 55% em.k, - 0,5 l/ga, desis 2,5% em.k- 0,25 l/ga. karate 5% em.k, -0,15-0,2 l/ga. sumi-alfa 5% emk. - 0,2-0,25 l/ga, sipermetrin 25% em.k. -0,2 l/ga kinmiks 5% em.k - 0.2 l/ga[4].Yukoridagi dorilarni buldoyzorlarda ishlatilgan muddat bilan dala atrofida tutlarning bargini kesib olishgacha bo'lgan vaqt 45-50 kunni tashkil etishi lozim.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

- 1.Kimsanboyev X.X., Sulaymonov B.A., Rashidov M.I., Boltaev B.S. "G'o'za zararkunandalariga qarshi biolaboratoriyalarda hasharotlarni ko'paytirish va qo'llash asoslari" - Toshkent. "Talqin", 2007 y.
- 2.Hamroyev A., Xasanov B., Azimov J., Ochilov R. "Boshloqli don, sholi, makkajo'xori ekinlari zararkunanda kasalliklariga va begona o'tlarga qarshi uyg'unlashtirilgan kurash tizimiga oid yon daftarcha" – Toshkent, 1998. 81-b.
- 3.Xo'jaev Sh.T. "Insektisid, akarisid, biologik faol moddalar va fungisidlarni sinash bo'yicha uslubiy ko'rsatmalar" - Toshkent 2003.-103 b.
4. Абдузоирова Д., Акбарова М., Ўринбоева М. Correct Organization of Feeding-An Important Reserve for Increasing Production Meat //Central Asian Journal of Theoretical and Applied Science. – 2021. – Т. 2. – №. 4. – С. 141-144.